

„AMIT MINDEN KÖZGAZDASÁGOT TANULÓNAK TUDNIA KELL” — MÉG

Falus Orsolya

Könyvismertető

John Komlos *Foundations of Real World Economics – What Every Economics Students Need to Know [A való világ gazdaságtana alapjai – Amit minden közgazdaságtan-hallgatónak tudnia kell]*

(New York: Routledge, 2023) DOI: 104324/97810031722.

2023 év elején a Routledge kiadó gondozásában immár harmadszor jelent meg John Komlos magyar származású amerikai közgazdász professzor, gazdaságtörténész paradigmaváltó könyve, amely a „zombi” neoliberais dogmákkal (Wong 2021) szemben a „való világ” gazdaságában bekövetkező reális történésekre irányítja az olvasó figyelmét.

John Komlos Magyarországon született, azonban diplomáit már az Egyesült Államokban, a Chicagói Egyetemen szerezte meg. Előbb történelemből, majd közgazdaságtanból szerzett doktori fokozatot. Mentora a Nobel-díjas Robert Fogel volt. Tanított a Harvardon, a Duke Egyetemen, de Bécsben és Münchenben is. Jelenleg a Münchener Egyetem emeritus professzora (Oláh 2019). Az „antropometriai történelem”, mint új tudományág, megteremtője, a 2003-ban megjelent *Economics and Human Biology* folyóirat alapító szerkesztője, meggyőződéses „humanista” közgazdász.

Könyvének második kiadása (Komlos 2019) Máté Katalin fordításában 2021-ben jelent meg magyar nyelven a Pallas Athéné Könyvkiadónál (Komlos 2021).

A második kiadás magyar fordításáról olvasható kiváló recenziók (Honvári 2021: 332–336.; Forgács 2021) egyetértettek abban, hogy a magyar szakemberek érdeklődéssel figyelik a tengerentúli politikai és gazdasági híreket, remélve, hogy ezek John Komlos következő könyvének a témái lesznek (Forgács 2021). A világ politikai és gazdasági eseményei olyan előre nem várható változásokat generáltak az Egyesült Államokban is, melyek hatására a szerző igen hamar ismét tollat ragadott – ennek eredménye a mű harmadik, bővített kiadása.

A könyv első és második kiadását kínai, magyar, német, orosz és román nyelvre is lefordították. A harmadik, egyelőre még csak angol nyelven olvasható, kiadás – az előzőekhez hasonlóan – gazdagon illusztrált, olvasmányos, rendhagyó egyetemi jegyzet, egymásra épülő fejezetekkel, logikusan, érthetően tagolt alfejezetekkel, mindegyik végén tanulságokkal („Takeaways”), majd elgondolkodtató, szintetizáló igényű ellenőrző kérdésekkel. Valamennyi fejezet a témájához illő, provokatív, mély jelentéstartalmú mottóval indul – az új kiadás bevezetőjéhez maga a szerző fogalmazta meg saját gondolatait, mintegy témafelvetésként: „*Meg kell adnunk a piacoknak azt, ami a piacoké – és meg kell tartanunk az emberek számára azt, ami jogosan az övék*” (eredeti szöveg: „We must grant to markets what belongs to markets – and retain for people what rightfully belongs to them” – fordította: Falus Orsolya).

Ahogy Forgács Imre fogalmazott a második kiadás magyar fordításáról, Komlos őszintén ír a kapitalizmusról (Forgács 2021). Ez azt is jelenti, hogy őszinte a közgazdaságtudomány megtévesztő helyzetével szemben és részletesen rámutat mindazokra a súlyos hibákra, amelyeket a főáramú közgazdászok, valamint a tanácsaikra támaszkodó politikai döntéshozók elkövettek. Az egyik ilyen jelentős hiba a gazdaságpolitika civil társadalomra gyakorolt hatásának és politikai következményeinek teljes mértékű figyelmen kívül hagyása. A Nobel-díjas közgazdász, Angus Deaton, nemrégiben felhívta a figyelmet arra, hogy számtalan befolyásos közgazdász a neoliberais elveken alapuló gazdaságot támogatta és támogatja: a termelést, a GDP növekedését, a privatizálást, a deregulációt, a szabadkereskedelmet és az állami kiadások csökkentését helyezik előtérbe. Ezáltal totálisan figyelmen kívül hagyják az egészséges, kiegyensúlyozott civil társadalom és a közjó jelentőségét az emberi jólét szempontjából (Deaton 2023: 227).

Ahogy Komlos hangsúlyozza, a gazdaság sokkal többről szól, mint a *homo oeconomicus*ról, amelyhez a neoliberálisok ragaszkodnak. Az előbbiekkal szemben rámutat arra, hogy a közgazdaságtannak olyan szervezeteket és intézményeket is magában kell foglalnia, amelyek az egyén és az állam között helyezkednek el, fontos szerepet játszanak a kormánytól és a piacoktól függetlenül. A fősodorba tartozó közgazdászok ráadásul figyelmen kívül hagyják a csoportdinamikát és a csoportpszichológiát is, amelyek pedig fontosak a gazdasági tevékenység szempontjából. Az USA-ban a hibás gazdaságpolitikából eredő turbókapitalizmus túl nagy nyomás alá helyezte a társadalmat, ami a romló mentális egészségben, a növekvő kábítószer-használatban és a kétségbeesés okozta halálesetekben kulminált (Case–Deaton 2020).

A társadalmi és politikai konfliktusok a szegénységből, a lefelé irányuló társadalmi mobilitásból, az egyenlőtlenségből, a nem megfelelő szociális védőhálóból, a globalizációból, az intézményes rasszizmusból és a giga-gazdaságból erednek, tehát kivétel nélkül olyan kérdésekből, amelyek a civil társadalmat alkotó szervezetek számára meghatározó jelentőséggel bírnak.

Komlos kiemeli például a szakszervezetek kivételes szerepét abban, hogy ellen-súlyozzák a monopóliumok és oligopóliumok uralmi pozícióját a munkaerőpiacon (9. fejezet), továbbá többször rámutat az agytrösztök jelentőségére a tömegek ma-nipulálásában. Ahogy a harvardi politikai filozófus, Michael Sandel, hangsúlyozza, az igazságosság és a közjó a civil társadalom rendkívül fontos aspektusai, és a mainstream közgazdászok súlyos mulasztása, hogy ezt figyelmen kívül hagyják (Sandel, 2018: 353–359; Sandel, 2020). A magas GDP ellenére a lakosság jelentős része kiszorult az általános jólétből, és nem tudott méltó életet élni – amely növekvő politikai konfliktusokhoz és társadalmi feszültségekhez vezetett. A gazdasági hatékonyságra való törekvés közepette figyelmen kívül hagyták azt, hogy a szabadpiaci hiperkapitalizmus által ösztönzött szervezetek, politikai pártok és agytrösztök mennyire megviselik az embereket, így sokan küzdöttek a neoliberális rendszer eltúlzott követelményeivel. A virágzó társadalmat viszont nem sikerült megteremteni, annak dacára sem, hogy az egy főre jutó GDP megduplázódott.

Az első, 2014-es kiadás óta lassan egy évtized telt el, azonban ahogyan a 2008-as gazdasági válságra nem voltunk felkészülve, ugyanígy rögtönözni volt szükséges a gyors egymásutánban bekövetkezett krízisek során is. A legújabb, bővített kiadáshoz fűzött *Előszó*ban a szerző az azóta elhunyt II. Erzsébet királynőt is idézi ennek kapcsán Dimitris Chorafas műve alapján: „Miért nem vette észre senki, hogy ilyen rendkívüli katasztrófa közeledik?” (Chorafas 2013: 15–36.) Kétségtelen, hogy az eredményes „rögtönzéshez” a megcsontosodott, az egyetemi előadótermek poros tábláira kövült neoliberális elméletek semmivel sem járultak hozzá, így erőteljes paradigmaváltásra van szükség: a kapitalizmus humanista, emberközpontú szemléletmódjára. A piaci fundamentalizmus ugyanis történelmi léptékű politikai és gazdasági kudarcokhoz vezetett a 21. század elején.

A harmadik kiadás újdonsága három új fejezet (a 15., 16. és a 17.), amelyeket az ezek által szintetizált tanulságok figyelembevételével újrafogalmazott Konklúziók (immár a 18. fejezet) elé írt Komlos. A hamis, elméleti, nem a valós helyzet kezelésére koncentráló gazdaságelméletek a korábbi kiadás óta sem voltak képesek kezelni a felerősödött társadalmi egyenlőtlenségeket az Egyesült Államokban. A *Black Lives Matter* mozgalom megerősödése is arra utal, hogy a mainstream gazdaságelméletek teljes mértékben figyelmen kívül hagyják a kisebbségek jogait. Tény, hogy az amerikai fekete és latin kisebbség nem látogatja jellemzően sűrűn az ECON-101 (egyetemi kurzus kódja az USA közgazdaságtudományi karain: Principles of Microeconomics (A Mikroökonómia alapjai) kurzusokat, azonban nem szükséges PhD-fokozat annak felismeréséhez, hogy az amerikai gazdaság recesszióban van, a születéskor várható átlagéletkor az utóbbi években drámai mértékben csökkent, milliók veszítik el megélhetésüket és otthonaikat a krízisek következményeként, míg mások meg sem érzik a problémákat:

„A Föld mindenki szükségletét ki tudja elégíteni, csak a kapzsiságát nem.” – idézi a szerző Mahatma Gandhit.

A harmadik kiadás új, 15. fejezete azt a folyamatot veszi górcső alá, amelyek révén a neoliberális gazdaságelméletek hamis irányelvekhez vezettek és a populizmust táplálták. A szerző álláspontja szerint Reagan, az idősebb Bush, Clinton, az ifjabb Bush, majd Obama „olajat öntöttek a tűzre”, és a megtévesztő gazdaságelméletekre épített elégtelen válságkezelésük eredményeként válasz nélkül maradt a hiperglobalizáció, a pénzügyi szektor instabilitása, valamint a deficit hatására kialakult 2008-as krízis. Az erősödő globalizáció folytán a kevésbé kvalifikált amerikai alkalmazottaknak – jellemzően a rabszolgák leszármazottainak, a latinoknak és az őslakos indián kisebbségnek – kihívója akadt a munkaerőpiacon: olyan bevándorlók „serege”, akik pár centtel még náluk is olcsóbban vállaltak bármit. A „laissez-faire” elméletén gyökerező neoliberális gazdaságpolitika egyik legnagyobb baklövése a pénzügyi szektor deregulációja volt. Ennek következtében családok milliói veszítették el a hitelre vásárolt otthonaikat, a társadalmi polarizáció és az elégedetlenség egyre nőtt, majd a 2021. január 6-i felkeléshez vezetett – ez utóbbit a szerző egyenesen a Bastille ostromához hasonlítja.

Az újonnan beillesztett 17. fejezet felfedi a kizárólag egyetemi auditoriumokban szimulált, hamis, úgynevezett „blackboard” gazdaságelméletek mögött rejtőzködő rasszista elemeket. Komlos aláhúzza a „rejtett” jelző jelentőségét, amely arra utal, hogy ezek az elméletek nyilvánvalóan nem a fajgyűlölet jegyében fogalmazódtak meg, azonban pusztán azzal, hogy az általuk képviselt piaci fundamentalizmus fenntartja a társadalom periferiájára szorult tömegek status quo-ját, valamint a kisebbségi csoportok marginalizációját, végső soron egyenes következményük lesz a rasszizmus. A szerző ennek kapcsán Paula Rothenberg immár öt kiadást megélt nagyhatású művére – *A feketék hátránya a fehérek előnye* – (Rothenberg 2022) utal. A fejezet tanulsága, hogy a rasszizmusnak nem meghatározó jellemzője a tudatosság, ezért beszélhetünk a „mainstream” közgazdászok elméletei nyomán kialakult, „rejtett”, azonban „strukturális”, „intézményesült”, „szisztematikus” rasszizmusról, amely az Egyesült Államokbeli rabszolgák leszármazottjait, a latinokat és az őslakosokat egyaránt szegénységben tartja.

A harmadik, bővített kiadás 18. fejezetében a szerző kifejti azokat az indokokat, amelyek alapján belátható, hogy a COVID–19-világjárvány nyilvánvalóvá tette a „Fekete Hattyú” („Black-Swan-Robust”) közgazdaságtan újragondolásának szükségességét. Válságok idején mindig felértékelődik a stabilitás. Komlos ennek kapcsán visszautal Nassim Nicholas Taleb libanoni-amerikai közgazdász művére (Taleb, 2009), amelyben a „Fekete Hattyú” mint metafora olyan előre nem látható, egészen elhanyagolható valószínűséggel bekövetkező eseményre utal, amely időről időre mégis megtörténik. A szerző kritikájának tárgya ennek kapcsán is a korábban stabilnak képzelt, fundamentalista, neoliberális struktúra, amely azonban csak a felszínen tűnik robusztusnak, hiszen a való világ 21. századi krízisei idején nem volt képes gyors, rugalmas és hatékony reakciókra. A szerző álláspontja szerint a 21. századot eddig jellemzően ilyen „dupla Black-Swan” események jellemzik, így

például a „dotcom lufi” („Dot-Com-Bubble”), melynek során az kezdetben túlságosan sok internetes vállalkozás eltúlzottan optimista beruházásai közül többek nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket és csődbe mentek, a részvényt piac mélyrepülését eredményezve. De ide sorolja a „9/11” néven elhíresült terrortámadást, a 2008-as gazdasági világválságot, a koronavírus-járványt, valamint az orosz–ukrán háborút is – mint olyan krízishelyzeteket, amelyekre a fundamentalista neoliberais közgazdaságtan nem tudott megfelelően reagálni.

A szerző megállapítja, Brazília után a második legmagasabb halálozási ráta a pandémia során az Egyesült Államokban volt megfigyelhető, a születéskor várható élettartam az elmúlt években 2,7 évvel csökkent, továbbá tény, hogy a legtöbb amerikai háztartás nem rendelkezik társadalombiztosítással, és nincs megtakarítása veszélyhelyzet, „Fekete Hattyú” bekövetkezése esetére.

A Komlos elemzéséből levonható döntő következtetés az, hogy a neoliberális gazdasági elméletek csúfos kudarcot vallottak, mivel figyelmen kívül hagyták a civil társadalom szerepét a jólét megteremtésében. Ez nem egy csekély érvelési hiba, hanem egy hatalmas, történelmi fontosságú baklövés volt. A státuszféltség elegendő ellenérzést keltett a politikai berendezkedéssel szemben ahhoz, hogy bosszúvágyba csapjon át. Ez volt az egyik fő motiváció a modern proletárok számára, amely egy jobboldali populista mozgalomhoz vezetett, és még a Kongresszus elleni támadást is magába foglalta 2021. január 6-án (15. fejezet). Nyilvánvaló az is, hogy a civil társadalmat alkotó szervezeteknek és intézményeknek fontos szerepet kell játszaniuk ahhoz, hogy megvalósuljon Komlos elképzelése az „ember arcú” kapitalizmusról.

A John Komlos könyvének első megjelenése óta eltelt csaknem tíz év alatt bekövetkezett gazdasági-politikai krízisek mind a szerző elméletét igazolják. Paradigmaváltásra van szükség, nem egyetemi auditóriumok poros, spekulatív elméleteire, de a való világ eseményeire reagálni képes, humanista közgazdaságtanra. Remélhetőleg a harmadik, bővített kiadás is hamarosan megjelenik magyar nyelven, hiszen ezt minden közgazdász hallgatónak, továbbá minden, a társadalomról felelősen gondolkodó olvasónak is tudnia kell.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet mondok John Komlos Professzor Úrnak a nekem küldött gondolatébresztő írásaiért, elsősorban pedig azért, hogy a *Foundations of Real World Economics – What Every Economics Students Need to Know* 3. kiadásának szövegét a rendelkezésemre bocsátotta a könyvismertető megírásához.

Irodalom

- Case, A.–Deaton, A. (2020): *Deaths of Despair and the Future of Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Chorafas D. (2013): *Quenn Elizabeth II and the "Economists"*, in the *Changing Role of Central Banks*. London: Palgrave Macmillan.
- Deaton, A. (2023): *Economics in America: An Immigrant Economist Explores the Land of Inequality*. Princeton: Princeton University Press.
- Forgács I. (2021): „Őszintén a kapitalizmusról.” Recenzió. *Új Egyenlőség*, (October 10 2021) <https://ujegyenloseg.hu/oszinten-a-kapitalizmusról/>
- Honvári, P. (2021): „Amit minden közgazdaságot tanulónak tudnia kell.” *Közgazdasági Szemle*, 18., pp. 332–336.
- Komlos, J. (2019): *Foundations of Real World Economics – What Every Economics Students Need to Know*. New York: Routledge.
- Komlos J. (2021): A valójában létező gazdaság és az emberarcú kapitalizmus alapjai: Amit minden közgazdaságot tanulónak tudnia kell. Budapest: Pallas Athéné.
- Oláh, D. (2019): „Nem hagytam, hogy átrossák az agyam” – magyar származású sztárközgazdász a Makronómnak. *Mandiner*, 2019. február 12. https://makronom.mandiner.hu/cikk/20190212_john_komlos
- Rothenberg, P. S. (2022): *White Privilege: Essential Readings on the Other Side of Racism*. New York: Worth Publishers.
- Sandel, M. (2018): "Populism, Liberalism, and Democracy." *Philosophy & Social Criticism*, 44., (4.), pp. 353–359.
- Sandel, M. (2020): *The Tyranny of Merit. What's Become of the Common Good?* New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Taleb, N. N. (2009): „Ten Principles for a Black-Swan-Proof world.” *Financial Times*, April 7, 2009.
- Wong, F. (2021): „Build Back Better Meets the Spooky Season: Zombie Neoliberalism Creeps into the Negotiations.” Roosevelt Institute, October 21, 2021.